

PARTICULARITĂȚI ALE RELAȚIEI INCLUZIVE DINTRE ȘCOALĂ ȘI FAMILIE. CAZUL FAMILIEI MOLDOVENEȘTI IMIGRANTE DIN ITALIA

ROȘCA Tatiana, doctorandă, asistent universitar,

Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău

Rezumat. *În ultimii ani, societatea italiană este martora unui proces complex de transformare, unde migrația constituie un factor central, ce cuprinde numeroase sfere ale vieții sociale. Școala este cu siguranță una dintre cele mai interesate structuri în căutarea de noi strategii de gestionare a schimbărilor generate de multiculturalism, datorită prezenței tot mai vizibile a copiilor imigranți. În plus, intrarea în școală a copiilor din familiile de origine imigrantă, evidențiază în continuare importanța stabilirii punctelor de interacțiune și comunicare între familie și școală. Dimensiunea relațională este motorul unui proces de reînnoire, elementul fondator al oricărui proiect educațional intercultural, cu scopul de a dezvolta tuturor copiilor și familiilor lor, sentimentul unei apartenențe multiple care să le permită să trăiască într-un mod armonios în societatea multiethnică.*

Abstract. *In recent years, Italian society has witnessed a complex process of transformation, where migration is a central factor, encompassing many spheres of social life. The school is certainly one of the most interested structures in the search for new strategies for managing the changes generated by multiculturalism, due to the increasingly visible presence of immigrant children. In addition, the entry of children from immigrant families into school further highlights the importance of establishing points of interaction and communication between the family and the school. The relational dimension is the engine of a renewal process, the founding element of any intercultural educational project, in order to develop all children and their families, the feeling of multiple belonging that will allow them to live harmoniously in multiethnic society.*

Cuvinte-cheie: familie imigrantă, școală, integrare, țară-gazdă, cadru didactic, proces de studii;

Keywords: immigrant family, school, integration, host country, teacher, study process;

Introducere

În condițiile societale actuale, școala nu poate fi considerată singura instituție, delegată în educația copiilor și tinerilor, același lucru fiind valid și în cazul familiei, care nu-și poate asuma singură responsabilitatea pentru acest proces, ambele fiind realități esențiale în procesul de socializare al acestora. Prin urmare, această situație este și mai dificil de gestionat în cazul copiilor imigranți străini, mai ales când trăiesc primul lor contact cu țara-gazdă. Așadar, la această etapă, școala are un rol fundamental în sprijinirea procesului de integrare în noua realitate, atât pentru familie, cât și pentru copii, care acționează ca o „punte” între cultura țării de origine și cea a țării-gazdă. De aceea, implicarea familiilor imigrante în mediul școlar, ar putea aduce beneficii copiilor, care se trezesc cufundați într-o

cultură absolut străină lor [2, p. 81-93]. Potrivit lui Cartei C. [3, p. 73-85], părinții, în acest sens, reprezintă resursa fundamentală pentru atingerea succesului școlar, prin participare, să identifice cele mai bune instrumente pentru dialog și împărtășirea alegerilor educaționale.

Metodologia cercetării

Cercetarea își propune să investigheze prin metoda interviului, relațiile familie-școală, concentrându-se pe analiza percepției personalului didactic, privind participarea copiilor moldoveni, imigranți în Italia, în procesul educațional. Ca punct de referință am ales școala medie „Dante Alighieri”, caracterizată de un număr mare de copii imigranți moldoveni, din orașul Piacenza, regiunea Lombardia, Italia, la studiu participând 24 de cadre didactice. Cercetarea s-a derulat în perioada lunii decembrie, 2021. Bineînțeles, că rezultatele obținute nu pot defini o imagine atotcuprinzătoare și nici obiectul cercetării nu își asumă valoarea unui eșantion reprezentativ. Cu toate acestea, investigația noastră poate fi interpretată ca un studiu pilot, care să contribuie la elaborarea liniilor directoare pentru o investigație mai amplă, asigurând o analiză profundă cu referință la incluziunea copiilor din Republica Moldova în sistemul școlar din Italia.

Rezultate și discuții

În corelația familie-școală, personalul didactic joacă un rol foarte important, care nu trebuie doar să asigure solicitarea și stimularea participării familiilor copiilor ce frecventează școala, dar și să stabilească o bună comunicare cu acestea, în scopul obținerii rezultatelor pozitive și utile pentru dezvoltarea și creșterea lor.

Cu toate acestea, în relația cu părinții moldoveni imigranți, cadrele didactice din Italia se confruntă adesea cu stiluri educaționale diferite de ale lor, cu modele și comportamente pe care nu le pot decoda, împreună cu dificultățile de comunicare. Cu siguranță merită să menționăm că viața pe care o trăiesc multe familii moldovenești este destul de complexă și în multe cazuri intervin o serie de factori care nu facilitează în nici un fel munca educațională, în consecință, afectându-se chiar relația dintre familie și cadrul didactic. Toate acestea se întâmplă într-un cadru, în care includerea copiilor imigranți este adesea problematică, unele date vorbindu-ne despre un număr destul de ridicat al repetențelor copiilor moldoveni în raport cu elevii italieni, la acestea adăugându-se și cazurile frecvente de abandon școlar, împreună cu problemele specifice la anumite discipline școlare. Pe de altă parte, însă, majoritatea părinților imigranți moldoveni consideră trimiterea copiilor la școală ca unul dintre aspecte cele mai pozitive ale vieții în Italia: “școala reprezentând acel vehicul pentru promovarea socială” [1, p. 421-427].

Factorii care afectează comunicarea directă între profesori și familie sunt mai mult interpersonali. Prin urmare, familiile nu înțeleg întotdeauna cerințele școlii, obiectivele și scopurile sale educaționale, fiind adesea interpretate ca o simplă transmitere a cunoștințelor disciplinare. Din acest motiv, în multe cazuri, familia moldovenească are tendința de a delega toată educația copiilor,

școlii. Totodată, factorii interpersonalii includ de asemenea și emoțiile, atitudinile și stilurile relaționale ale părinților sau ale profesorilor, care poate afecta relația familie-cadru didactic [4, p. 77-91]. În această conjunctură, atitudinea disociată a majorității familiilor de imigranți moldoveni, se datorează mai mult necunoașterii limbii italiene, chiar dacă nu este singura dificultate lingvistică, în termeni mai amplii limbajul școlar, având propriile coduri și propriul vocabular, care nu întotdeauna este ușor de înțeles de către părinții moldoveni. Potrivit lui Grasso M., [5, p. 201-216] „implicațiile culturale ale căror modele educaționale implementate, tind spre criptarea și specificitatea extremă a limbajului folosit, uneori este de neînțeles pentru familiile străine și de foarte multe ori ambiguitatea și dificultatea se cuibărește tocmai în nespus și neînțeles”. De asemenea, unii termeni, ca: „portofoliu”, „credite de formare”, sau chiar unele acronime, pun în dificultate familiile, aceștia fiind termeni care dau ideea unui sistem greu de interpretat [8, p. 46]. „Acest limbaj are implicații emoționale asupra relației dintre părinți și profesori, într-un context care favorizează puțin sau deloc multilingvismul și schimbul comunicativ” [4, p. 77-91], prin urmare, existând o problemă de bază, de comunicare, care de multe ori este ignorată de școală. Barierele lingvistice creează astfel neînțelegeri „uneori chiar banale, dar dacă sunt prelungite în timp, acestea pot degenera până la punctul de a induce părinții să adopte o atitudine detașată față de instituții și, pe de altă parte, profesorii să-și construiască o imagine stereodactilografiată despre familiile de imigranți” [7, p. 23-36].

Pe lângă acestea, există factori structurali care afectează foarte mult participarea familiilor de moldoveni imigranți la viața școlară: problematici legate de situația socioeconomică, dificultățile sociale, condiții în locuințe, precare. „Famiiliile de imigranți aparțin unei clase sociale joase și această condiție se revarsă uneori asupra realității școlii și asupra performanței școlare ale copiilor lor” [4, p. 77-91]. De asemenea, printre factorii structurali se numără și programul de lucru al familiilor de imigranți moldoveni (adesea incompatibil cu programul de lucru a școlii), nivelul lor de educație, insuficient să-și poată ajuta copiii la teme, cât și apatia, sau interesul diminuat pentru situația școlară a copiilor, împreună cu lipsa de motivație în participarea la viața școlară, deoarece nu este apriori. Acești factori completează tabloul care se referă „la absența unei rețele familiale extinse, în special într-un sistem de bunăstare precum cel italian, bazat pe sprijinul informal al familiei extinse în îngrijirea copiilor”, [6, p. 13].

Așadar, în urma prelucrării datelor, s-au conturat următoarele dimensiuni:

Participarea familiei la școală și bariera lingvistico-relațională

Din interviurile cu profesorii constatăm nevoia de interes, dialog, ascultare, împărtășire și implicare, care privesc ambele părți: familia și școala, astfel încât să se genereze o relație pozitivă, care poate conduce la o participare eficientă a familiilor de moldoveni imigranți.

„În opinia mea, aceste două instituții importante au un scop comun în dezvoltarea și creșterea elevului. Acesta este motivul pentru care amândouă trebuie neapărat să lucreze în aceeași direcție. Prin urmare, cred că o asemenea uniune, colaborativă, reprezintă una dintre variabilele care are un impact major asupra performanței academice, în special pentru adolescenți”. (A., Profesor de muzică)

„Eu cred că aceste două realități simbolizează o alianță educațională. Învățătorul își poate cunoaște mai bine elevii, dacă are ocazia de a se confrunta cu părintii lui. Prin urmare, între învățători și părinți trebuie să se dezvolte un adevărat pact, care să le permită ambilor să cunoască parcursul școlar și cel legat de casă, astfel, încât să poată contribui la „construirea” viitorului copiilor, împreună”. (F., Profesor de limba franceză)

Viața legată de școală se derulează nu doar la orele de lecții, ci și în momentele de discuții periodice între profesori și părinți, asupra unor întâlniri comune, cum ar fi de exemplu, alegerile reprezentanților în Consiliul clasei și în Consiliul școlar. În acest sens, un profesor, care are mai mulți elevi moldoveni în clasă, a povestit cu un strop de amărăciune experiența ultimelor alegeri, la care au participat doar doi părinți moldoveni, ceea ce nu s-a întâmplat niciodată în trecut, absența familiilor de moldoveni, fiind justificată de faptul că părinții erau angajați în timpul adunării la locul de muncă. În acest context, cuvintele profesorului fotografiază această situație cu claritate:

„În cadrul Consiliului școlii, ne-am gândit să propunem părinți străini, moldoveni, pentru că sunt foarte puțini care astăzi fac parte din Consiliu (și mai puțini sunt dispuși să facă parte). Căutăm o modalitate de a-i implica mai mult. Cu siguranță trebuie încă să înțelegem cum trăiesc acești părinți și cum văd ei școala, ce cred despre școala noastră. Deci, implicându-i în aceste alegeri și decizii, s-ar atinge cumva mai mult de problemele școlare. Dar gândindu-ne la dorința lor de participare, credem că au nevoie să le oferim instrumentele pentru a putea participa activ. Prin urmare, trebuie să cunoască și să înțeleagă cel puțin limba italiană, cel puțin la discreție sau să fie însoțiți de oameni care să le explice această dinamică. Și este destul de dificil, dar școala trebuie să facă ceva pentru a-i apropia și să-i facă parte integrantă din ea”. (M., Profesor de limba italiană)

Potrivit acestui profesor și a multor alora, prezența redusă a părinților moldoveni la adunările școlare se datorează, în general cunoștințelor reduse legate de limba italiană. Prin urmare, majoritatea cadrelor didactice fac referire la necesitatea oferirii de resurse din partea școlii, cu privire la nevoia de a forma cadre didactice cu rol de mediatori, pentru a facilita comunicarea, mai ales cu familiile recent sosite în Italia.

„Multe familii de imigranți moldoveni nu vorbesc bine limba italiană, bineînțeles că ținem cont și de limba de origine, vârsta la care au sosit aici, situația socioeconomică și numai decît motivația de a învăța o nouă limbă. Există deci o problemă de comunicare, pentru care nu este responsabilă școala. După părerea mea, un curs de limba italiană pentru asemenea familii ar

facilita cu siguranță integrarea lor și, în consecință, participarea. Cu toate acestea, dorința de a învăța este foarte relevantă. Dar din nefericire, în această școală unitatea de mediator lingvistic și cultural este absentă”. (G., Profesor de literatură italiană)

„Mediatorul ar fi cu siguranță figura perfectă, care ar permite o mai mare implicare a familiilor de imigranți moldoveni” (M., Profesor de religie)

Multe mărturii în acest sens, se referă la viziunea comunicării, ca sistem relațional, întrucât bariera lingvistică afectează conținutul și, acesta are impact pe relație. Totuși, în pofida acestui lucru, multe familii de moldoveni manifestă o atitudine pozitivă față de limba și cultura italiană:

„Se străduiesc să vorbească limba italiană imediat ce vin la școală, poate greșită, inițial monosilabică, dar angajamentul este foarte remarcabil și se vede rușinea în ochii lor, când nu se pot exprima sau când fac greșeli lingvistice”. (P., Profesor de limbă engleză)

Personalitatea mediatorului ar putea avea cu siguranță un rol semnificativ, dar totuși este necesar să se păstreze conceptul de competență comunicativă, prin deținerea „sensibilității, cunoștințelor și abilităților necesare pentru a putea interacționa eficient și adecvat cu oameni din culturi diferite” [1, p. 421-427].

Gradul și tipul de implicare familială

Din relatările profesorilor, implicarea în școală are mai multe fațete:

„Cu siguranță implicarea este medie-scăzută pentru familiile de moldoveni. Și chiar dacă își doresc acest lucru, nu pot colabora din motive de timp, muncă, bani, în raport cu familiile italiene care sunt mai prezente și se implică de bunăvoie, fiind ajutate poate de rude”. (L., Profesor de literatură italiană). *„În opinia mea, unele familii de imigranți moldoveni sunt foarte ocupate și au puțin timp de petrecut cu copiii lor. Dar sunt și din acelea care țin foarte mult la parcursul școlar al copiilor lor”.* (S., Profesor de educație sportivă)

Este interesant să observăm modul în care variabila angajamentelor de muncă par să determine o participare aproape exclusivă a mamelor la adunările și întâlnirile școlare:

„Mamele sunt mai prezente, unde sunt prezenți în familie și tații copiilor, probabil pentru că nu lucrează” (L., Profesor de educație artistică)

În general, aspectul angajamentelor de muncă, conform scenariilor subliniate de profesori, conduc la o reflecție mai amplă, prezența fizică, nefiind singura variabilă prin care să se măsoare implicarea familiilor, o altă formă de participare fiind reprezentată de sprijinul social și emoțional, prin care aceste nuclee se manifestă față de copiii lor, strategia cea mai comună fiind înscrierea la activități extracurriculare: *„Copiii care sunt sprijiniți de părinți, sunt remarcați imediat. În primul rând pentru că vin la școală, asta însemnând că au motivația pentru a învăța, pentru a se integra. Și se vede foarte bine că sunt stimulați acasă să învețe și să meargă mai departe. Atunci când îi vezi, sunt foarte atenți, mereu încearcă să nu facă greșeli. La rândul lor, părinții, unii, nu toți, sunt*

interesați și „împing” copiii să participe la activități extrașcolare, astfel încât să poată relaționa cu toți ceilalți colegi de clasă”. (A., Profesor de muzică)

„Este important să motivăm copiii în procesul de studii și să-i încurajăm tot mai mult. Acest lucru este valabil mai ales pentru acei copii ai căror părinți sunt puțin implicați în viața lor”. (S., Profesor de educație sportivă)

Potrivit unor profesori, familia trebuie să se angajeze să dezvolte relațiile sociale ale copiilor lor prin diverse inițiative, prin înscrierea acestora la activitățile extracurriculare, care se organizează la școală (întreceri sportive, manifestări lingvistico-culturale, excursii educative), la care să participe împreună cu familia lor.

„De foarte multe ori părinții, implicați prea mult în munca lor, nu se gândesc la ce este sănătos, corect sau ce nu este benefic pentru copiii lor, de aceea cred că familiile ar trebui să-și încurajeze copiii să participe la activități extracurriculare, care cu siguranță le priesc spre bine din punct de vedere al viziunii culturale, relaționale și, prin urmare, sociale”. (M., Profesor de religie)

„Cred că părinții ar trebui să-și cunoască copiii mai mult, prin urmare dialogul este esențial... la fel, este foarte binevenit ca părinții să cunoască colegii de clasă a copilului lor, performanța lui școlară. Din păcate, însă, unii copii moldoveni se simt abandonați și puțin considerați de familie”. (L., Profesor de literatură greacă)

„În opinia mea, aspectul integrativ este cel mai important, tocmai pentru că acționează ca un lipici. Spun asta pentru că remarc că mai mulți copii moldoveni tind să aibă relații școlare și extrașcolare numai între ei. Dar asumându-și această atitudine, cred că se distanțează de alți copii. În consecință, se întâmplă ca în ocazii de petrecere, zile de naștere, copiii italieni să nu-i invite, pentru că percep acest lucru... că nu ar fi o plăcere pentru ei. Eu cred că în asemenea cazuri, familia ar trebui să intervină, făcându-i pe copiii lor să înțeleagă că este important să relaționeze cu toată lumea, fără diferențe. Probabil acest lucru se întâmplă și din cauza că familiile tind să comunice mai mult cu cei care aparțin naționalității lor”. (O., Profesor de religie)

Prin urmare, observațiile profesorilor, tind să sublinieze responsabilitatea acțiunii [6, p. 13], tradusă prin obligația măsurilor planificate pentru bunăstarea copiilor, pe care familia trebuie să și-o asume. Totodată, în ultimii ani, au fost dezvoltate o serie de inițiative incluzive, care tind să implice familiile de moldoveni într-un mod mai activ. Iată câteva dintre declarațiile profesorilor intervievați:

„În diversele ocazii pe care le-am avut cu mai mulți părinți moldoveni, mi-am dat seama că au niște idei creative foarte bune, doar că niciodată nu iau inițiativa să și le expună, din frica de a nu greși, de a nu fi acceptate, sau pentru că nu se simt adecvați acestui context”. (R., Profesor de matematică). „Activitățile promovate de școală nu sunt chiar așa de multe, dar cele realizate au intenția de a implica familiile acestor copii. Cel mai des sunt organizate sărbători legate de multiculturalitate, unde părinții moldoveni sunt foarte activi. Îmi amintesc faptul că multe mămici moldovence au venit la școală cu bucate tradiționale moldovenești și ne-au servit pe toți. Desigur

că acea zi a fost una memorabilă și foarte apreciată de toți copiii. Și de aici ne dăm seama că școala reprezintă totuși o instituție importantă, de agregare a diverselor culturi, religii, limbi și că de fapt nu există bariere decât dacă le inventăm noi”. (G., Profesor de matematică)

„De la începutul anului trecut am avut plăcerea să începem proiectul intercultural „Curcubeul culturilor”, reprezentat de o serie de ateliere diferite (imagine și teatru, sculptură, desen, lucrări manuale, muzică, redescoperirea poeziei). Acest proiect se adresează în principal copiilor, dar este și în colaborare cu familiile lor. Deci, vreau să spun că, anume părinții moldoveni au creat un grup WhatsApp, unde au colaborat în privința materialelor didactice care urmau a fi cumpărate, contactând mereu profesorii dacă aveau unele îndoieli sau chiar nedumeriri. Aceste ateliere aveau loc la fiecare 15 zile. Totuși, chiar dacă s-a convenit un orar disponibil pentru toți părinții, părinții moldoveni nu veneau, nu participau în acea zi”. (S., Profesor de literatură italiană)

Un alt obstacol care împiedică implicarea familiilor imigrante de moldoveni, se referă la prezența sau lipsa serviciilor publice, legate de politicile de bunăstare și incluziune socială. Acestea reprezintă elementele care au o influență semnificativă asupra relației de familie cu școala, referindu-ne în special la lipsa unei rețele familiale extinse. De fapt, potrivit unor profesori:

„Famiile copiilor moldoveni nu se prezintă adesea la adunări, nu pentru că sunt dezinteresate de educația copilului lor, ci deoarece nu au sprijinul rețelei familiale extinse: bunici, unchi, etc. Practic nu vin, pentru că nu au cui să le încredințeze copiii lor, contrar familiilor italiene, care au un sprijin familial destul de solid” (P., Profesor de limba engleză)

„Aproape întotdeauna, multe familii de imigranți moldoveni, nu știu în grija cui să lase copiii lor, asta fiind o problemă reală, mai ales când trebuie să meargă la medic..., prin urmare acești părinți își iau copiii după ei. Pe când alții îi lasă singuri în casă, chiar dacă sunt destul de mici”. (E., Profesor de sprijin)

Unii profesori intervievați, însă, subliniază importanța valorizării culturii de origine a părinților moldoveni, ca factor care poate facilita relația de colaborare.

„Unii părinți moldoveni vor să-și spună povestea despre originea lor, studiile pe care le-au urmat, faptul că în Republica Moldova locuiau într-o casă splendidă, cu toate cele necesare. Am observat că nu le place să fie considerați doar în baza situației actuale, dar pentru toată experiența lor de viață. Un tată moldovean care muncește aici în construcții mi-a povestit că acolo era profesor de educație sportivă, de exemplu”. (M., Profesor de sprijin)

„În baza experienței mele școlare, am observat că familiile de moldoveni sunt foarte dornice să ne spună că și ei au studiat în țara lor, doar că spre regret studiile nu a fost suficiente pentru a câștiga de-ajuns. Deseori relatează despre ceea ce au avut acolo și ce-au pierdut. Din acest motiv au așteptări mari de la copiii lor”. (N., Profesor de literatură greacă)

„Este corect să prețuim cultura fiecărei familii, pentru că anume ea reprezintă un punct forte. De fapt, școala nu și-ar permite niciodată să anuleze cultura și, prin urmare, identitatea acestor

copii, întrucât pentru școală diversitatea culturală reprezintă o valoare adăugată, altfel nu s-ar putea vorbi despre școala noastră că este incluzivă sub diverse puncte de vedere”. (M., Profesor de matematică). Prin urmare, factorii culturali nu sunt doar elemente legate de anumite obstacole, ci și o resursă în relația familie-școală.

Concluzii

În baza celor relatate de către profesori, ne dăm seama cât de important este și uneori dificil de stabilit o relație reciprocă cu implicarea deplină a familiilor de moldoveni imigranți în contextul școlar, chiar dacă în spatele eforturilor depuse stă obiectivul major de a-i face pe copii să se simtă bine, de a le favoriza dezvoltarea și integrarea lor în societatea-gazdă. Potrivit profesorilor, aspectul comunicativ, care înglobează ascultarea și împărtășirea, este foarte important pentru eficientizarea acestor relații. Totuși, din ceea ce reiese din sondaj, obstacolele care s-au reliefat în mărturiile cadrelor didactice pot fi rezumate după cum urmează: lipsa unui mediator lingvistic și cultural, care să faciliteze integrarea și participarea familiei moldovenești, pornind de la înțelegerea și utilizarea corectă a limbii italiene; lipsa unei pregătiri adecvate în limbi străine, cu referință la profesori; instabilitatea socioeconomică a familiilor și, deci, dificultatea de a suporta unele cheltuieli; incompatibilitatea programului de lucru cu programul de școală, care nu permite familiilor de imigranți moldoveni să participe la întâlniri, activități școlare și/sau alte adunări; absența unei rețele familiale extinse, care să permită familiilor să fie mai prezente și mai participative în școală.

Bibliografie

1. Abis, M. Background e motivi della ricerca: fra integrazione e integrazioni. În: *Micro e Macro Marketing*, nr. 2, 2004, pp. 421-427.
2. Bolognesi, I. Coinvolgere i genitori nella scuola multiculturale. Un progetto di ricerca azione per la costruzione di una cultura della partecipazione. În: *Rivista Italiana di Educazione Familiare*, nr. 2, 2016, pp. 81-93.
3. Cartei, C. Una Scuola dell'infanzia accogliente, tra aspettative delle famiglie immigrate ed esperienze in atto. În: *Rivista Italiana di Educazione Familiare*, nr. 2, 2008, pp. 73-85.
4. Granata, A., Mejri, O., Rizzi, F. Non è solo questione di cultura. Fattori di ostacolo e risorse nella relazione famiglia-scuola dell'infanzia. În: *Rivista Italiana di Educazione Familiare*, nr. 10, 2015, pp. 77-91.
5. Grasso, M. Il successo scolastico dei giovani figli dell'immigrazione: il ruolo della famiglia come capitale sociale. În: *Rivista italiana di educazione familiare*, nr. 1, 2015, pp. 201-216.
6. Jonas, H. Il principio di reponsabilità. Un'etica per la civiltà tecnologica. Torino: Einaudi, 1990, p. 13.
7. Silva, C. La relazione tra genitori immigrati e insegnanti nella scuola dell'infanzia. În: *Rivista Italiana di educazione familiare*, nr. 3, 2009, p. 23-36.
8. Zoletto, D. Straniero in classe. Una pedagogia dell'ospitalità. Milano: Raffaello Cortina, 2007, p. 46.